

فارسی ایرج افشار (ص ۴۷۷، ش ۶۰۹۴) و فهرست مقالات مردم‌شناسی (ص ۶۸۰، ش ۶۱۳۷) و فهرست مقالات ده ساله نخستین مجله سخن (ص ۶۸۱، ش ۶۱۴۸) در ذیل مدخل «مقالات تاریخی و ایران‌شناسی» آورده شود؛ و همچنین مجله گنجینه اسناد به عنوان «کتاب» معرفی گردد! (ص ۲۴۶، ش ۲۰۴۳).

بی‌تردید تهیه‌کننده محترم برای گردآوری ۶۱۸۰ مدخل زحمات زیادی را متقبل شده؛ در برگه‌دانهای نامرتب کتابخانه‌ها و کتابنامه‌های منتشر شده به کاوش پرداخته و به کتابداران به ظاهر کتابدار ولی زندانیان کتاب (نقل به مضمون از مقدمه ص ۱۱) مراجعه نموده و مقدار زیادی برگه فراهم آورده است. اگر ایشان، به رغم تلاش نخستین، با اتکا به روشهای علمی می‌کوشید تا کلیه برگه‌ها را، یک بار براساس عنوان کتاب و یک بار براساس نام مؤلف و پدیدآورنده اثر، الفبایی کند؛ عناوین تکراری را حذف نماید، اطلاعات ناقص را کامل کند، سرشناسه‌های مؤلف و پدیدآورنده کتاب را یکدست (مستند) سازد؛ و آنگاه به کمک کتابداران و کتابشناسان باتجربه کار خود را مورد واریسی مجدد قرار می‌داد، حاصل کار متفاوت بود. تلاش وی مشکور است، ولی متأسفانه حاصل کار، مرجعی درخور نام بزرگ ناشر (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران) نیست. سخن را در اینجا به پایان می‌بریم و بررسی دقیق‌تر این کتابشناسی را، به ویژه در زمینه فقدان بسیاری از عناوین تاریخ ایران، به دیگران وامی‌گذاریم.

زهره میرزاخانی

هاشمی و انقلاب

سید مسعود رضوی
 پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 هاشمی و انقلاب، تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ
 با مقدمه آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، تهران، همشهری،
 ۱۳۷۶، ۵۵۴ صفحه، قیمت ۱۸۰۰ تومان.

هاشمی و انقلاب که با عنوان ثانوی تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ منتشر شده است، کوششی تازه و از جهاتی بدیع برای ارائه تاریخی با دو منظور موازی می‌باشد. نویسنده در هر دو منظوری که دنبال می‌کرده است موفق به ارائه تصویری نسبتاً منسجم از موضوعات و رخدادهای تاریخی شده و دایره‌ای از تاریخ سیاسی ایران در فاصله سالهای ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۹ را برمدار تفکرات، مبارزات و سیاستگری آقای هاشمی رفسنجانی کامل نموده است.

این اثر در سه بخش و یک مؤخره تنظیم گردیده است. علاوه بر این، طی مقدمه‌های دوگانه‌ای از سوی آیت‌الله هاشمی رفسنجانی و مؤلف، دریچه‌ای به موضوعات و اهمیت مسائل مطروحه در این کتاب گشوده شده است.

آقای هاشمی در مقدمه منسجم و دقیقی که بر کتاب نگاشته‌اند، از جمله به این مسئله اشاره می‌کنند که: «بسیاری از آنچه درباره انقلاب گفته شده و می‌شود، خصلت کلی دارد و در موارد زیادی همراه با ارزشگراریها و داوریهای جناحی و سیاسی است. اما بهترین و مطمئن‌ترین شیوه‌های تاریخنگاری، قضاوت را به ذهن و اندیشه خواننده وامی‌گذارد و مساعی مورخ نیز معطوف به ایضاح و آشکارسازی حقایق تاریخی می‌شود. تاریخنگار، با گزینش دقیق اسناد و مأخذ و مدارک تاریخی و افزایش دقت در این زمینه اساسی‌ترین گامها را در روشن کردن نظرگاه آیندگان و قضاوت خوانندگان برمی‌دارد. ارزش یک اثر تاریخی در درجه اول بسته به اسناد و مدارک مورد استناد و پس از آن وابسته به کیفیت گزینش و انعکاس اسناد و روش تدوین آن است. داوری خوانندگان، خود بخود در طی این جریان انجام خواهد گرفت.

اینجانب به عنوان یکی از دست اندرکاران انقلاب و نظام جمهوری اسلامی و همچنین به عنوان یکی از افراد نزدیک به حضرت امام خمینی رضوان‌الله تعالی علیه، شاهد بسیاری از رخدادهای سیاسی معاصر بوده‌ام. علاوه بر این هنگام شکل‌گیری و اداره جریانهای مربوط به انقلاب و نظام نیز بی‌وقفه تلاش و فعالیت داشته‌ام. در این زمینه اولاً به عنوان وظیفه‌ای در جهت روشنگری و ثانیاً به دلیل علاقه‌ای که به نوشتن و کارهای فرهنگی دارم، یادداشتها و خاطرات زیادی را تهیه کرده‌ام و تصور می‌کنم این کار، با توجه به اهمیت آگاهیهای تاریخی برای مردم، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است.»

پس از بیان این مطالب، آقای هاشمی به وضعیت آثار موجود در زمینه تاریخ معاصر و انقلاب اسلامی اشاره کرده و با توجه به آثار متعددی که «پژوهشگران و یا مأموران» خارجی، متناسب با اهدافشان تألیف کرده‌اند، مجموع آن آثار را پاسخگوی نیازها و پرسشهای طبقه با سواد و با فرهنگ ایران نمی‌دانند. به ویژه پاسخگوی نسل جوان که بی‌گمان نیازهای ویژه و گسترده‌ای در این زمینه دارند.

اما نکته مهم و قابل تأمل درباره کتاب حاضر، اشاره جالب و تأییدآمیز آیت‌الله هاشمی است. ایشان نوشته‌اند: «کتاب حاضر، که تاریخ معاصر و انقلاب و اولین سالهای حکومت انقلابی ایران اسلامی تا شروع جنگ تحمیلی را دربرمی‌گیرد، یکی از کوششهای مفید و قابل توجه در این زمینه است. شیوه تدوین و اسناد و مأخذ کتاب نیز قابل اعتناست و به طور کلی قضاوت اینجانب درباره آن مثبت است.»

همچنین گفتنی است آیت‌الله هاشمی به عنوان یکی از برجسته ترین تاریخسازان و صاحب‌نظران تاریخ معاصر و مسائل انقلاب اسلامی ایران، شخصاً در تصحیح و تکمیل این کتاب مشارکت داشته و بخشی از ارزش استنادی کتاب لزوماً به همین نکته بازمی‌گردد. ایشان این نکته را بدین گونه بیان کرده‌اند: «با توجه به اینکه بخشی از تاریخ سیاسی معاصر ایران، در این کتاب براساس فعالیتها و نظرات و گفته‌های من شکل گرفته است، قابلیت استفاده در دو زمینه را دارد. یکی تاریخ عمومی انقلاب و دیگری شرح بخشی از مبارزه و تلاشهای من ... با توجه به بخش اخیر، این کتاب را مطالعه کردم و تذکراتی برای بهبود آن دادم. تصوری‌کنم به دلیل حساسیت موضوع و مدارک کتاب، این تذکرات کمکی برای بهبود وضع تاریخنگاری انقلاب بوده باشد».

مؤلف کتاب نیز در پیشگفتار مفصل خود، جهت اصلی مطالب، منابع و اسناد، کیفیت تدوین و موضوعات اثر را پس از تحلیل موجز از روند گسترش و تکامل مبارزه سیاسی روحانیت در ایران - از مشروطیت تا انقلاب اسلامی - روشن ساخته است. به گمان وی، واقعیت ناشناخته - یا کم شناخته - درباره تاریخ معاصر ایران، دقیقاً در همین حوزه شکل گرفته است. زیرا غالب روشنفکران، پژوهشگران، مورخان به دلیل عدم ارتباط با روحانیت و نهادهای مذهبی، و نشناختن ماهیت و عملکرد عمیقاً سیاسی و اجتماعی آن، هیچگاه موفق نشدند اعماق ارتباط آن را با دگرگونیهای بزرگ روزگار معاصر دریابند و در آثار خود آن را باز نمایند. در واقع، هیچ کوششی جدی در این عرصه از آنان دیده نشد که متضمن تجزیه و تحلیل واقعگرایانه و سالمی برای درک بنیاد خیزشهای فرهنگی و سیاسی و دینی ایران باشد.

هاشمی و انقلاب یا تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ دو بخش عمده دارد و یک بخش ضماضم. بخش اول با عنوان «مبارزه» تحلیلی فشرده از تاریخ مبارزه سیاسی در ایران، به ویژه در دهه پنجاه، تا ماههای اولیه تشکیل جمهوری در ایام پس از پیروزی انقلاب را شامل شده است. این بخش در ۶ فصل تدوین گردیده که عنوان این فصلها نشان دهنده محتوا و تا حدودی دیدگاه نویسنده نیز می‌تواند باشد:

۱- افق‌های تاریخ معاصر ۲- مبارزه بر بستر شکستهای پی در پی ۳- روحانیت و آزمونهای فکری و سیاسی ۴- آخرین مجلس ۵- به سوی پیروزی ۶- نخستین روزهای جمهوری.

بخش دوم با عنوان «دولتمرد»، به بحث و بررسی موضوعی مسائل انقلاب از پیروزی تا تهاجم رژیم بعثی عراق به ایران در پایان شهریور ۱۳۵۹ می‌پردازد. نویسنده، مسائل انقلاب را در ۱۲ فصل، بدینگونه تجزیه کرده است:

۱- حزب جمهوری اسلامی ۲- شورای انقلاب و دولت موقت ۳- در وزارت کشور ...

۴- خبرگان و قانون اساسی ۵- کردستان در آتش ۶- فتنه‌های آذربایجان و حزب خلق مسلمان ۷- گروه‌های سیاسی و مشکلات حاشیه انقلاب ۸- بحران ترکمن صحرا و گنبد ۹- مطبوعات و دانشگاهها ۱۰- ریاست جمهوری و نخست وزیر ۱۱- مجلس شورای اسلامی ۱۲- امریکا، گروگانها و عراق.

با توجه به این سرفصلها، کتاب حاضر دو عرصه نزدیک و مکمل را به خواننده عرضه می‌کند. اول: چشم‌اندازهایی از تاریخ معاصر سیاسی ایران تا شروع جنگ تحمیلی. دوم: گوشه‌هایی از مبارزه و مدیریت سیاسی آقای هاشمی.

رضا مسعودی

تقی‌زاده و نامه‌های لندن

نامه‌های لندن از دوران سفارت تقی‌زاده از انگلستان

به کوشش: ایرج افشار

تهران، نشر فرزاد، ۱۳۷۵

۳۰۶ صفحه، قیمت ۱۵۰۰ تومان

کتاب نامه‌های لندن، احتمالاً از مهم‌ترین کتبی است که در ماه‌های اخیر، توجه استادان و پژوهشگران تاریخ معاصر ایران را به خود جلب کرده است. این اثر، که به کوشش ایرج افشار تهیه شده، مجموعه‌ای از سی و چند نامه و یادداشت است که سیدحسین تقی‌زاده طی سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ به مقامات دولت ایران نوشته است. تقی‌زاده در این سالها وزیرمختار و سفیرکبیر ایران در انگلستان بود. نامه‌هایی که در این مجموعه گرد آمده‌اند موضوعات متنوعی را در برمی‌گیرند و از یک سو به تبیین دیدگاه‌های تقی‌زاده مدد می‌رسانند و از سوی دیگر گوشه‌هایی از وضعیت ایران در سالهای بحرانی پس از اشغال این کشور به دست متفقین را بیان می‌کنند. اما این کتاب، در مجموع بیشتر از حیث اول حائز اهمیت و محل اعتناست.

از جمله محورهای مهم دیدگاه‌های تقی‌زاده، عقاید او درباره اصلاحات در ایران است که به نظر می‌رسد تجربه استبداد رضاشاهی در شکل گرفتن آنها اثر گذاشته است. تقی‌زاده مشکل بنیادی ایران را، که مانع اصلاحات اساسی است، فقدان امنیت در سایه وفاق ملی می‌داند، و عقیده دارد که این امر منجر به قرار گرفتن ایران در معرض سقوط به